

Jiménez Sureda, M. (2022). *Mariposas, brujas, conjuros, doncellas y caballeros andantes. El miedo en el cine, la arquitectura y otras manifestaciones culturales referidas al Antiguo Régimen*, Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Barcelona. 68 pp. ISBN: 978-84-490-9997-7

Pere GONZÁLEZ ALERM

Author:

Pere González Alerm
Universitat Autònoma de Barcelona (Barcelona, Spain)
pgonzalerm@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5399-8634>

Date of reception: 20/09/22

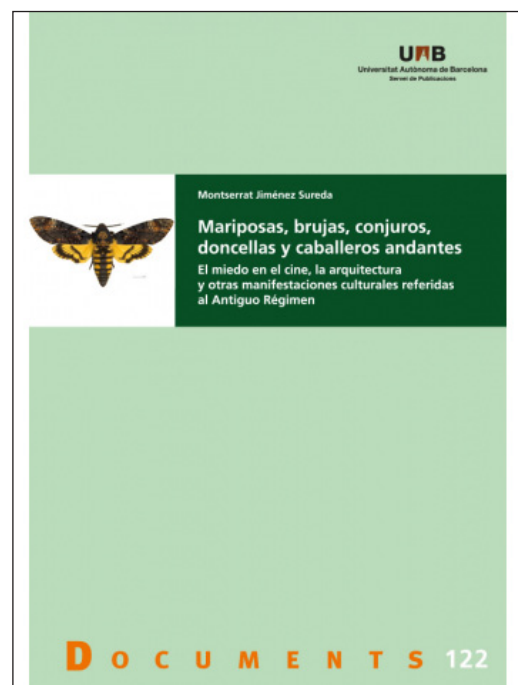
Date of acceptance: 04/10/22

Citation:

González Alerm, P. (2023). Book review: Jiménez Sureda, M. (2022). *Mariposas, brujas, conjuros, doncellas y caballeros andantes. El miedo en el cine, la arquitectura y otras manifestaciones culturales referidas al Antiguo Régimen*. *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, (24), 233-237
<https://doi.org/10.14198/medieval.23559>

© 2023 Pere González Alerm

Licence: This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

La moral és inherent a l'ésser humà. La dualitat bé-mal sempre ha impregnat les societats humanes des de temps ben pretèrits, comptant totes aquestes, naturalment, amb el seu sistema de creences particular. No debades, l'aparició de l'escriptura a Sumer es relaciona amb el pas d'una llei consuetudinària a una llei escrita, gràcies a la confecció dels primers codis legislatius. Al capdavall, el que diferencia l'*Homo Sapiens* de la resta d'animals és la creació d'un codi ètic comú que distingeixi les accions bones de les dolentes. Totes les societats humanes s'han regit per aquest principi fonamental per evitar els excessos del salvatgisme. No obstant això, i com tristament s'ha manifestat no poques vegades a la història, les ànsies de poder, la

competència ferotge, l'ambició desmesurada; dit d'una altra manera, el primitivisme del ser humà ha solapat els propòsits inicials de la moral humana, camuflant-se –o emparant-se– en el dret per tal de saciar la set de poder. Prou eloqüent és el raonament del filòsof Friedrich Nietzsche, qui, a la *Genealogia de la moral* (1887) criticava la moral judeocristiana, en la mesura que imposava els valors ètics dels “dèbils” –la moral d'esclau–, la qual cosa impedia la superació personal de l'home a la vida. La força de la voluntat que propugnava Nietzsche –i que el nazisme exaltà fins a nivells extrems–, condensada en la figura del *superhome*, comportà el destí infaust de milions de persones innocents durant l'Holocaust, subjectes a autèntiques barbaritats, amb dosis d'inhumanitat mai vistes fins aleshores.

La professora Montserrat Jiménez Sureda indaga en els condicionants biològics i psicològics de la cacera de bruixes. Professora titular d'història moderna a la Universitat Autònoma de Barcelona, i col·laboradora habitual en la revista *Manuscrits*, ha escrit molt sobre diversos aspectes de la història moderna de Catalunya. És autora de nombrosos treballs sobre les dones des d'una perspectiva de gènere, entre els quals destaquen “*Elizabeth. Reflexions sobre el regnat d'Isabel I d'Anglaterra*” (1999); “La situació femenina en l'Antic Règim” (2002) i “La mujer en la esfera laboral a lo largo de la historia” (2004). Més recentment, i com a dada important, ha publicat el voluminós *Manual d'història de la dona* (2021), en un intent de sistematitzar el coneixement sobre les dones al llarg de la història.

L'obra ressenyada és una ampliació del tema que tracta en el llibre anterior, *Les bruixes. Del femicidi històric a l'icona social* (2017), però suggerint perspectives inèdites de treball i, sobretot, des d'una òptica diferent. Si en el llibre suara esmentat tracta el fenomen de les bruixes des d'una visió historicista i cultural, seguint una línia cronològica, aquest cop la historiadora fa un salt endavant i amplifica horitzons analitzant els mecanismes de comportament del ser humà, a partir de la lectura d'articles d'antropologia, sociologia, psicologia i biologia per tal d'entendre la dimensió estrictament humana de la persecució i de la violència exercida contra les dones acusades de bruixeria, tal com es desprèn de les nombroses referències bibliogràfiques que dona a les notes de peu de pàgina. Així mateix, i com a novetat, l'autora recalca la importància d'estudiar la bruixeria des de l'arquitectura, és a dir, dels “comunidors” o esglésies del clima, que servien per garantir les bones collites, en una societat que vivia al llindar de la subsistència. També posa sobre la taula la necessitat de ressuscitar la papallona esfínx -exterminada pels humans- per encarnar la metamorfosi d'una bruixa. De fet, aquesta és la portada del llibre.

A més, pel mateix propòsit al·ludit, la historiadora recorre al cinema com a recurs, concretament a quatre pel·lícules de dos directors diferents, el suec Ingmar Bergman (1918-2007) i l'italià Mario Monicelli (1915-2010), per endinsar el lector en l'univers mental de l'època, en l'Antic Règim; al nostre entendre, per destriar, a través de l'evidència que ofereixen el simbolisme dels personatges, la sàtira, l'humor

i la ironia, les diferents facetes del comportament humà, que revelen les arbitrarietats, el cinisme, la hipocresia i les injustícies socials de l'època, les quals la historiadora s'encarrega d'assenyalar per mitjà d'un conjunt de reflexions personals, tot comparant les interpretacions divergents dels directors suara esmentats en les seves pel·lícules. Així, per a l'autora, el cinema és una representació contemporània de la realitat històrica que reflecteix el passat i que ens emmiralla amb nosaltres mateixos, en la mesura que la conducta biològica de l'home transcendeix l'ètica humana, més enllà del context històric o, més ben dit, sociocultural. El llibre esdevé, doncs, un assaig en tota regla que busca inserir la cacera de bruixes dins de les dinàmiques del comportament humà.

Podem dividir el llibre en dos grans blocs. En el primer bloc, amb el títol de "Mariposas, brujas y conjuros", Jiménez Sureda tracta el fenomen de la cacera de bruixes a través de l'exploració de la documentació en arxius i biblioteques, des de la interdisciplinarietat a la qual hem fet referència més amunt. En el segon bloc, titulat "Doncellas y caballeros andantes", hom reflexiona filosòficament sobre les pel·lícules de Bergman, *El séptimo sello* (1957) i *El manantial de la doncella* (1960) i sobre dues pel·lícules de Monicelli, *La armada Brancaleón* (1966) i *Brancaleón y las cruzadas* (1970), tot contrastant l'element tràgic i còmic d'ambdues.

D'antuvi, Jiménez Sureda, a manera de pròleg assagístic, reflexiona sobre el sentit de la vida humana en un món cruel i sobre l'actitud que cal adoptar per afrontar-la, i ho fa per mitjà de les interpretacions divergents de Bergman i Monicelli, de les quals s'ocupa en els capítols posteriors. L'autora encerta quan parla de l'atemporalitat de la conducta biològica de l'home, situant-lo "en el reino animal y no en una cuarta monarquía *ad hoc*" atesa la competència i les lluites ferotges per apropiarse dels recursos, la qual cosa "genera niveles de agresividad". La historiadora, contrastant-ho amb la necessitat de fer el bé comú, insinua que els col·lectius més vulnerables, com les dones i els nens, han estat víctimes de "l'ego exosférico" de l'home. Creiem que és important fer aquest incís perquè sobre aquest aspecte gravita, en bona part, l'assaig de l'autora, que posa èmfasi en les víctimes d'aquesta banalitat del mal: les dones acusades de bruixeria.

El primer capítol del llibre tracta precisament aquesta qüestió. A manera de manual de consulta dels papers de les bruixes en arxius o biblioteques, segons el criteri de les autoritats competents (episcopals, inquisitorials, senyorials o locals), la historiadora comparteix les seves impressions en la recerca dels processos judicials de les bruixes, que constitueixen una ínfima part de la construcció mental dels nostres avantpassats, com a projecció d'una por. Es posa de relleu la necessitat d'estudiar la bruixeria a nivell col·lectiu, indagant en la "psique humana", tot destacant l'estratègia de l'ordre dels primats per seleccionar la víctima sobre la qual descarregar la fúria i el malestar, un factor biològic clau al qual l'autora atorga molta importància per explicar la dinàmica de grup dels éssers humans. Com subratlla l'autora, el caràcter

asocial de les dones acusades de bruixeria era el caldo de cultiu perfecte per a les frustracions individuals i col·lectives, ja que d'aquesta manera s'exterioritzaven les culpes per salvaguardar la reputació social de la família o de les elits locals, d'acord amb l'ordenament mental de l'època. Així, com explica l'autora, no és d'estranyar que la majoria de dones processades per bruixeria passessin pels tribunals senyori-als. L'alteritat reforçava, com assenyala l'autora, el jo d'un mateix i permetia cohe-sionar la societat davant de frustracions col·lectives que possessin en perill l'ordre establert, de la mateixa manera que la cobdícia humana incentivava la persecució de dones innocents entre les masses.

D'altra banda, en el subapartat "la geografia del miedo" l'autora sosté que cal analitzar la bruixeria com a realitat social estudiant els comunidors, unes esglésies que daten majorment del segle XVIII i que servien per conjurar calamitats atmosfè-riques, suposadament per neutralitzar l'acció de les bruixes sobre la meteorologia i per evitar que poguessin comprometre el futur dels habitants. Era "la garantia ar-quitectònica de poder comer". L'autora n'explica el seu funcionament, així com la seva distribució espacial i reclama que s'executi un pla de conservació monumental dels comunidors o *esconchuradores* perquè s'inventariïn i s'identifiquin topogràfica-ment, atès el seu estat d'abandó absolut, en tant que patrimoni cultural. A tall de conclusió, l'autora creu, amb força raó, que la cacera de bruixes denotava una falta d'empatia absoluta de la societat de l'Antic Règim, en la mesura que donava peu a una violència extrema.

El segon apartat del llibre s'inaugura amb una reflexió cinematogràfica, filosò-fica i històrica de la pel·lícula *El séptimo sello* (1957), d'Ingmar Bergman. L'autora fa un assaig de les interpretacions sobre la raó de ser de la vida humana que en fa el director suec. El dramatisme, la fredor dels personatges i l'atmosfera tènica de l'ambient que es respira situen Antonius Block, un cavaller feudal suec que havia lluitat a les croades, en un turment existencial, després de sentir-se desenganyat per haver estat un genet de l'Apocalipsi, més que no pas un soldat de Crist (*miles Christi*) que decideix cercar la revelació divina desafiant la mort en una partida d'escacs, en el context de la Pesta Negra de 1348. La historiadora traça una sèrie de paral·lelismes literaris i artístics de caire ontològic de les diferents escenes de la pel·lícula i comparteix les seves impressions personals entorn de la mort, en el sentit majúscul de la paraula.

Tal com suggereix el títol de la segona pel·lícula analitzada per l'autora (*El manantial de la doncella*, 1960), hom fa una reflexió sobre la banalitat del mal i la inconveniència de la bondat. Jiménez Sureda contrasta la miserable mort de la don-zella Karin a mans d'uns indigents amb la ira i la set de venjança del pare en matar indiscriminadament els assassins de la seva filla, aplicant la potestat d'un senyor feudal, davant de l'incompliment dels preceptes bíblics als quals "l'assassí" (les co-metes són nostres) n'era avesat.

Finalment, l'autora analitza conjuntament dues pel·lícules de Mario Monicelli, *L'armata Brancaleone* (1966) i *Brancaleone alle Crociate* (1970). Si bé ambdues pel·lícules són una sàtira estereotipada de l'Edat Mitjana, en què surten personatges històrics –com Gregori VII o Celestí III– que fan pensar que podria situar-se entre finals del segle XI i principis del XII (l'època de la Primera Croada i la Querella de les Investidures), malgrat l'anacronisme d'alguna escena (la crema de bruixes), no deixa de sorprendre la capacitat del director italià de convertir la crítica de la societat medieval (o d'Antic Règim, com es vulgui mirar) en una comèdia italiana en què predomina la ironia i l'humor en tractar els temes que van sortint: la intolerància religiosa, la cobdícia, la guerra “santa”, l'arbitrarietat dels poderosos i la busca de la glòria i de la fama. Això últim caracteritza el protagonista de les dues seqüeles, Brancaleone, un cavaller ingenu, descurat, però tossut, obstinat, que marxa en una croada, després d'un seguit de peripècies iròniques en què l'autora s'atura per compartir les seves impressions. Acompanyat d'un exèrcit de bandolers que fugen, en realitat, de la misèria, el cavaller es dirigeix a Terra Santa per reclamar un feu, amb tot el que això suposa en l'imaginari medieval: honor, glòria i un llinatge propi. Tot i analitzar dues pel·lícules que contrasten les (des)ventures de Brancaleone amb el dramatisme de Block, les disquisicions personals de l'autora insinuen que l'ètica humana cau, pel seu propi pes, per la condició biològica universal de l'home.

En definitiva, el llibre aporta noves perspectives d'estudi per a la comprensió del fenomen de la bruixeria a l'Antic Règim i revalorat el cinema, en la mesura que és una eina útil per entendre les dinàmiques del comportament humà en el passat: un factor que potser ha passat inadvertit entre els historiadors.